

УДК 658:339.56

О. М. КРАМАРЕВА

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ І СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ

Проаналізовано зовнішньоекономічну діяльність в Україні, визначено основні тенденції. Запропоновано основні напрямки подальшого вдосконалення управління зовнішньоекономічною діяльністю в Україні.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, експорт, імпорт, торгівля, спеціалізація, управління, ефективність.

The analysis of foreign trade activities in Ukraine has been done. The basic tendencies are allocated. The basic directions of the perfection of management of the foreign trade in Ukraine are defined

Key words: foreign trade, export, import, trade, specialization, management efficiency.

Збільшення обсягів зовнішньої торгівлі є поштовхом для розвитку економіки України. У той же час це може зробити вітчизняну економіку значно чутливою до змін світової кон'юнктури. Виникає також побоювання того, що Україна, прагнучи збільшувати обсяги експорту та не маючи можливості спеціалізуватися на виробництві високотехнологічної чи матеріаломісткої продукції, буде змушена брати участь у міжнародному обміні як постачальник сировини чи дешевої робочої сили. А це збільшить її відставання від розвинутих країн. Для запобігання такої ситуації та підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяльності необхідно постійно аналізувати показники ЗЕД, структуру експорту та імпорту, розробляти стратегії участі в міжнародному обміні, виділяти пріоритетні напрямки в експортно-імпортній діяльності.

Питання управління зовнішньоекономічною діяльністю в Україні були розглянуті у роботах багатьох економістів [1; 3; 5].

Метою статті є проведення комплексного аналізу зовнішньоекономічної діяльності України, визначення основних тенденцій, окреслення пріоритетних напрямків здійснення ЗЕД.

Аналіз динаміки розвитку зовнішньоекономічної діяльності України на макrorівні, відповідно до методики Всесвітнього банку, відображає показники, що характеризують залежність економіки країни від результатів експортної діяльності, її втягнутість до зовнішньоекономічних зв'язків, рівень внутрішньогалузевої міжнародної спеціалізації країни, співвідношення експорту та імпорту та рівень внутрішньогалузевої торгівлі [2].

Позицію країни на світовому ринку визначає обсяг і структура експорту, що найбільш швидко реагує на зміни кон'юнктури світового ринку та може бути джерелом для стимулювання економічного зростання. Саме експортери першими можуть залучити іноземні інвестиції, які забезпечать відновлення вітчизняного виробництва. Таким чином, експорт, обумовлений попитом з боку закордонних підприємств, створює стимули для розвитку виробництва усередині країни і одночасно дає можливість фінансувати модернізацію виробництва за допомогою

іноземного капіталу. Частка залежності економіки країни від експорту визначається за такою формулою:

$$ДЗ = E_k / ВВП \times 100\%, \quad (1)$$

де $ДЗ$ – частка залежності економіки країни від експорту; E_k – вартісний обсяг експорту, млн грн; $ВВП$ – валовий внутрішній продукт, млн грн.

Залежність економіки країни від імпорту характеризує показник імпоротної квоти (KI), що визначається такою формулою:

$$KI = I / ВВП \times 100\%, \quad (2)$$

де KI – імпортна квота; I – вартісний обсяг імпорту країни, млн грн.

Для характеристики участі країни в зовнішній торгівлі розраховується частка торговельного обороту ($ДО$) за такою формулою:

$$ДО = ((E_k + I_m) / ВВП) \times 100\%, \quad (3)$$

де $ДО$ – частка зовнішньоторговельного обороту у ВВП країни; E_k – вартісний обсяг експорту країни, млн грн; I_m – вартісний обсяг імпорту країни, млн грн.

Для аналізу ролі країни в міжнародному поділі праці використовують коефіцієнт внутрішньогалузевої міжнародної спеціалізації, що розраховується за такою формулою:

$$ВМС = ((E_k - I_m) / (E_k + I_m)) \times 100\%, \quad (4)$$

де $ВМС$ – коефіцієнт внутрішньогалузевої міжнародної спеціалізації; E_k – вартісний обсяг експорту, млн грн; I_m – вартісний обсяг імпорту, млн грн.

Ще одним показником, який характеризує співвідношення експорту та імпорту, є коефіцієнт покриття імпорту експортом. Він визначається в такий спосіб:

$$K_n = (E_k / I_m) \times 100\%, \quad (5)$$

де K_n – коефіцієнт покриття імпорту експортом; E_k – вартісний обсяг експорту, млн грн; I_m – вартісний обсяг імпорту, млн грн.

Розрахунок динаміки основних показників ЗЕД України показують, що різкі коливання показника $ДЗ$ у період з 1996 по 1998 рр., що обумовлені нестабільним положенням України на зовнішньому ринку, змінилися стійкою тенденцією поступового зростання показника, починаючи з 1999 р. За останні три роки цей показник установився в межах 64 %, що свідчить про істотний вплив експорту на економіку України. Подальше зростання цього показника може привести до того, що будь-які зміни зовнішнього ринку матимуть сильний вплив на українських виробників. В інших країнах цей показник такий: у США – 12,1 %, Канаді – 40, Нідерландах – 56, Бельгії – 73,4 % [2].

Показники залежності від експорту та від імпорту відображають обсяги зовнішньоторговельної діяльності країни і взаємозалежність (табл.).

Динаміка основних показників ЗЕД України, % [4]

<i>Рік</i>	<i>ДЗ</i>	<i>ДІ</i>	<i>ДО</i>	<i>ВМС</i>	<i>Кп</i>
1996	32,57	40,05	72,62	- 10,30	81,31
1997	53,71	34,47	88,19	+ 21,81	155,79
1998	29,80	34,60	64,41	- 7,46	86,10
1999	36,43	37,51	73,94	- 1,45	97,12
2000	45,83	43,89	89,73	+ 2,16	104,41
2001	43,27	41,96	85,23	+ 1,52	103,10
2002	46,23	44,84	91,07	+ 1,52	103,10
2003	46,28	46,18	92,46	+ 0,10	100,20
2004	55,57	45,37	100,94	+10,11	122,49
2005	51,47	50,69	102,16	+ 0,76	101,54
2006	46,62	49,84	96,46	- 3,34	93,54
2007	44,84	52,66	97,50	- 8,01	85,16
2008	63,84	74,55	138,39	- 7, 73	85,64
2009	47,46	49,17	96,63	- 1, 77	96,52
2010 (перше півріччя)	50,91	50,73	101,64	+ 0,18	100,36

Коливання показника ДІ аналогічні змінам показника ДЗ. Це пояснюється тим, що збільшення обсягів експорту, яке відображається зростанням показника ДЗ, супроводжується збільшенням валютних надходжень в Україну від реалізації експортних операцій. У свою чергу, приріст валютних надходжень у країну дає можливість збільшити обсяги імпорتنних угод. Отже, при збільшенні показника ДЗ зростає показник ДІ, і навпаки, при зниженні обсягів експорту (зменшенні показника ДЗ) знижуються валютні надходження, і країна змушена скорочувати обсяги імпорту. У 2008 р. показник досяг максимуму – 75 %, що довело суттєву залежність економіки України від імпорту. У 2009–2010 рр. ця залежність поступово знизилася і складає зараз близько 50 %, що не є критичним для вітчизняної економіки.

Утягнення України в зовнішню торгівлю за період, що аналізується, високе і має тенденцію до подальшого зростання. Починаючи з 2002 р., значення показника ДО перевищувало 90 %, це означає, що більшість українських підприємств, виконуючи експортно-імпортні операції в різних обсягах, істотно залежать від ефективності їх виконання. З одного боку, це відображає більш глибоку інтеграцію України в зовнішньоекономічні зв'язки, а з іншого – вимагає особливої уваги до аналізу співвідношення експорту і імпорту в торговому обороті країни. Крім того, така ситуація може відображати збільшення обсягів експорту за рахунок продукції низького ступеня переробки сировини. Аналіз динаміки наукомісткої продукції у складі експорту та імпорту довів, що її частка не перевищує 18 %, що характеризує сировинну структуру експорту України. Подальше зростання показника ДО (табл.) викликає занепокоєння, що, експортуючи сировину і імпортуючи високотехнологічну продукцію, Україна може потрапити в пастку сировинної спеціалізації і тим самим посилити відставання від розвинутих країн світу. Значення цього показника для різних країн диференційовано, наприклад у Сінгапурі він становить 356 %, а в Японії – 17 % [2].

Позитивне значення показника ВМС (табл.) характеризує ситуацію, коли в

зовнішній торгівлі домінує експорт. Від'ємне значення цього показника свідчить, що країна виступає на міжнародному ринку як імпортер. Якщо значення показника дорівнює +100 % чи -100 %, то країна є виключно експортером, чи тільки імпортером відповідно.

З 2000 по 2005 рр. Україна бере участь у міжнародній торгівлі переважно як експортер, хоча значення показника невелике. Починаючи з 2006 р., ВМС від'ємний, що характеризує втрату позицій українських підприємств-експортерів на світовому ринку, та спеціалізацію України як імпортера. У першому півріччі 2010 р. вперше за останні п'ять років показник досяг позитивного значення, що свідчить про збалансованість зовнішньоекономічної діяльності України в цей період.

Аналіз динаміки коефіцієнта покриття імпорту експортом (табл.) показує, що в період з 2000 по 2005 рр. експорт незначно покриває імпорт, і показник мав тенденцію до зниження, а в період з 2006 по 2009 рр. експортних надходжень було недостатньо для оплати імпортованих товарів та послуг. У першому півріччі 2010 р., показник досяг 100,36 %, що свідчить про те, що вартісні обсяги експортних та імпортних угод збалансувалися. Це відповідає встановленим раніше закономірностям експортно-імпортної діяльності в Україні.

Проведений аналіз динаміки ЗЕД показав, що Україна на зовнішньому ринку виступає переважно як експортер, хоча структура експорту має сировинну спрямованість і тому не є ефективною.

Рівень економічного розвитку країни визначається не тільки обсягом, але й структурою її зовнішньоторговельного обороту, яка характеризує співвідношення експортованих та імпортованих товарів за видами і ступенем їх переробки. Частка наукомісткої продукції в експорті України незначна, що характеризує сировинну структуру експорту України та низький науково-технічний рівень підприємств-експортерів. Така ситуація може відображати низьку конкурентоспроможність вітчизняної продукції: коли якість вітчизняних товарів і послуг не відповідає вимогам світового ринку, а витрати на їх виробництво – високі. Не маючи можливості спеціалізуватися на виробництві високотехнологічної продукції, вітчизняні підприємства змушені брати участь у міжнародній торгівлі як постачальники сировини або дешевої робочої сили. У той же час розвинені країни є постачальниками нематеріальних ресурсів (наприклад, інформації, технології). При цьому ефективність експорту таких ресурсів має тенденцію до зростання, тому що збільшення їхнього споживання приводить до підвищення продуктивності праці, розвитку науки та технології в країнах-імпортерах. Це, у свою чергу, породжує подальше збільшення попиту на наукомістку продукцію розвинених країн, у результаті чого розрив між країнами збільшується. Для запобігання такої ситуації та одержання позитивного фінансового результату від експортно-імпортної діяльності необхідно змінити структуру українського експорту на основі вдосконалення структури виробництва.

Оптимізація структури виробництва складна з низки причин. Насамперед, через зупинку багатьох машинобудівних підприємств або неповну завантаженість їх потужностей, скорочуються темпи зростання обсягів виробництва в машинобудуванні. У той же час при виробництві машин на багатьох підприємствах використовуються морально та фізично застарілі засоби виробництва, що мають більший ступінь зносу. Це призводить до збільшення енергоємності та трудомісткості

виробництва. Зростання цін на енергоносії, які Україна змушена купувати за кордоном, призводить до збільшення собівартості вітчизняних товарів.

Ще одна важлива проблема, яку мають вітчизняні виробники, – це відсутність ефективного менеджменту експортно-імпоротної діяльності. Довгий час у країні існувала чітка система планування зовнішньоекономічної діяльності. Був тісний зв'язок між виробниками, зовнішньоторговельними об'єднаннями та ринковими агентами. Лібералізація експортно-імпоротної діяльності розірвала цей ланцюжок, зруйнувала інститути планування. Дана форма неспроможності ринкового механізму на Заході одержала назву “coordination failure” – невідповідність дій ринкових агентів. Порівняно з іноземними конкурентами вітчизняні виробники не мають достатнього досвіду в просуванні вироблених товарів на зовнішній ринок, обґрунтуванні експортних цін, методів виміру результатів експортно-імпоротної діяльності.

Крім того, недосконалість і нестабільність законодавчої бази збільшують ризик для іноземних партнерів щодо здійснення експортно-імпорتنних угод з вітчизняними підприємствами. Чимало експортерів зіштовхуються з численними, в т.ч. технічними бар'єрами при виході на світовий ринок.

Для оптимізації ЗЕД доцільно змінити структури експорту та імпорту (збільшити частку наукомісткої продукції в експорті і зменшити її в імпорті), досягнути позитивного сальдо зовнішньоторговельного обороту, знизити частку критичного імпорту, що сприятиме зниженню залежності економіки від імпорту необґрунтовано дорогі наукомісткі продукції.

Внутрішні проблеми українських підприємств впливають на реальний стан України серед інших суб'єктів міжнародного ринку. Тому структурні перетворення промисловості на основі технологічного відновлення виробництва створюють передумови успішної інтеграції України у Світове економічне співтовариство.

Література:

1. *Вітлінській В. В.* Ризикологія в зовнішньоекономічній діяльності : [навч. посіб.] / В. В. Вітлінський, Л. Л. Маханець ; ДВНЗ “Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана”. – К. : КНЕУ, 2008. – 424 с.
2. Інформаційний портал Світового банку. – Режим доступу : <http://www.worldbank.com>
3. *Колесов В. П.* Международная экономика: учебник для студентов высших учебных заведений, обучающихся по экономическим специальностям / В. П. Колесов, М. В. Кулаков ; Московский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – М. : Инфра-М, 2011. – 624 с.
4. Міністерство статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
5. *Щедріна Т. І.* Розвиток експортно-імпортного потенціалу високотехнологічних товарів в Україні / Т. І. Щедріна // Економічний розвиток. – 2008. – С. 102–109.
6. *Locating Global Advantage: Industry Dynamics in the International Economy* – Edited by Martin Kenney. – Режим доступу : <http://www.sup.org>

Надійшла до редколегії 19.01.2011 р.